

І.С. Красовський

МОНАСТІР СВ. ЛАЗАРЯ XI ст. У ДАВНЬОМУ КИЄВІ

У статті розглянуто атрибуцію церкви, що була відкрита археологічними розкопками наприкінці XVIII ст. на південно-західному розі митрополичої садиби біля Софійського монастиря.

На захід від Софійського собору у XVII—XIX ст. було знайдено залишки трьох давніх храмів XI ст. Два південно-західних храми знаходилися на досить значній відстані від північно-західного храму. У «Повісті минулих літ» у статті 1037 р. зазначається, що «Заложи Ярослав город великий... і посемь святого Георгія монастирь и святія Ірини»¹. Про третій монастир у цій статті нічого не сказано.

У 1674 р. київський воєвода князь Ю.П. Трубецький на місці давнього монастиря Св. Георгія побудував дерев'яну Георгіївську церкву. Згодом замість дерев'яної церкви у 1744 р. виникла кам'яна², яку зруйнували в 1935 р. У середині 1830-х і 1870-х років були проведені археологічні розкопки, і питання про місцезнаходження Георгіївського монастиря було остаточно вирішено³.

У 1833—1835 рр. К.А. Лохвицький у валах XVII ст. розкопав залишки церкви Св. Ірини⁴. Сучасні дослідники Києва нині прийняли у своїх працях атрибуцію цього храму⁵.

Третій храм у північно-західній частині садиби Софійського собору, виявлений у 1731 р., викликає багато суперечок. М. Берлінський вважав, що на цьому місці був Ірининський жіночий монастир⁶. На думку Н.П. Петрова, це «могла быть церковь Св. Екатерины; но когда и кем построена — неизвестно»⁷. Пізніше він заявив, що це залишки церкви Св. Георгія⁸. Після закінчення розкопок Д.В. Мілеєв був схильний до думки, що «раскопанный им храм является церковью Георгия»⁹. Уже на початку XX ст. Г.Н. Логвін знову висловив думку, що розкопаний план є церквою Св. Ірини¹⁰. Однак більшість дослідників другої половини XX ст. вважає, що залишки цього храму розташовані на вул. Стрілецькій¹¹ чи на колишній митрополичій садибі¹². Оскільки два перших храми останнім часом незмінно називають іменами Св. Ірини і Св. Георгія, розглянемо найменування третього храму на задньому дальньому розі огорожі Софійського собору.

У 1909—1910 рр. на садибі митрополичого двору під час земляних робіт для будівництва будинку, на розі вул. Стрілецької та Георгіївського пров. Д.В. Мілеєв розкопав храм (рис. 1). Він вважав, що «по материалам и кирпичу мы можем установить время постройки этой церкви около половины XI века»¹³. Під церквою під час розкопок виявлено цвинтар XI—XIII ст. Багатіші поховання знайдені у південно-західній частині церкви. На грудях одного з похованих були цікаві прикраси у вигляді ажурних бляшок, нашитих на шовкову тканину. У нагромадженні шебеню, що заповнював рови, знайдено шмат мармуру — очевидно, кут саркофага. У доповіді Д.В. Мілеєв зазначив, що «хотелось бы думать, что столь обширная и богато украшенная церковь не могла пройти незамеченной у летописца»¹⁴.

В Іпатіївському літописі у статті 6621 р. (1113) є найменування невідомого храму. У попередній статті повідомляється, що «того же лета посади сына своего Святослава в Переяславле, а Вячьслава у Смоленське», а вже після статті за-

4 надесят день, живши лет шестьдесят в чернечестве, а от роженя девяносто лет и два»¹⁹. Інакше кажучи, ігуменя прожила в монастирі 60 років, з 1053 до 1113 р., і померла на 92-му році життя.

Князь Ярослав помер у 1054 р.²⁰. У літописній статті 1037 р. зазначено, що вона охоплює «не одного, 1037 г., а принаймні 10—15 лет»²¹, тобто до княжіння Ярослава, відповідно до 1054 р. Тим не менш у цій статті не згадується монастир Св. Лазаря. Імовірно, монастир існував, але його побудував інший князь. Цілком можливо, що згадана небіжчиця була в монастирі ігуменею ще до повного його зведення. Монастир же знаходився на відстані від церкви Св. Ірини і монастиря Св. Георгія, близької до їх відстані від Благовіщенської церкви на Золотих воротах.

Монастир Св. Лазаря у Константинополі заснував Василій I Македонянин (867—886) і реконструював Лев VI Мудрий (886—912)²². Саме «вторая половина IX—X век — время наивысшего расцвета и подъема раннесредневековой Византии»²³. У Константинополі монастир Св. Лазаря з престолом на честь Богородиці Одігдрії знаходився у східній частині, на рівнині, поруч із храмом Св. Софії, церквою Ірини і монастирем Св. Георгія²⁴ (рис. 2). Імператор Лев VI хотів, щоб його дружину Євдокію «відвезли та поховали у нещодавно відбудованому за його наказом монастирі Св. Лазаря»²⁵. Цей монастир неодноразово згадують руські прочани²⁶. У монастирі «Лазарь святии друг божий, в правом столпе запечатлев, а сестра его Марфа по левой руке тутю лежит; тутю ж на правой руке святии Мелентии лежит, а в левой столпе Марья Магдалини замурована»²⁷. Пізніше монастир згадано у 1422 р. в описі Константинополя латинським єпископом Христофором Бондельмонтом²⁸.

Нині у цьому районі збереглися храм Софії та церква Св. Ірини. Інші храми, зокрема монастир Св. Георгія і монастир Св. Лазаря, втрачені повністю, і від них лишилися самі підвалини. Це сталося, імовірно, під час захоплення Константинополя турками у 1453 р.

У XVIII ст. у Києві ще пам'ятали про давній монастир Св. Лазаря поблизу Софійського собору, позаяк за єпископа Варлаама Ванатовича (1722—1730) побудували навпроти південного боку собору кам'яну трапезу з церквою Св. Лазаря, у 1822 р. перейменовану на Христовоздвиженську²⁹, і монастир Св. Лазаря назавжди зник з території Києва.

Отже, у центрі Києва неподалік від собору Св. Софії у середині XI ст. південніше від нього знаходилися: церква Св. Ірини та монастир Св. Георгія, а на північний захід — монастир Св. Лазаря³⁰. У стародавньому Києві у середині XI ст. було побудовано такий самий архітектурний ансамбль, що склався раніше в центрі Константинополя.

¹ *Повесть временных лет*. 2-е изд. — СПб., 1999. — С. 66.

² *Закревский Н.* Описание Киева. — М., 1868. — Т. 1. — С. 267.

³ *Каргер М.К.* Древний Киев. — М.; Л., 1961. — Т. 2. — С. 237; *Толочко П.П.* Исторична топографія стародавнього Києва. — К., 1972. — С. 105; *Асеев Ю.С.* Архитектура древнего Киева. — К., 1982. — С. 68; *Сагайдак М.А.* Великий город Ярослава. — К., 1982. — С. 67.

⁴ *Закревский Н.* Указ. соч. — С. 335.

⁵ *Толочко П.П.* Зазн. праця. — С. 105; *Асеев Ю.С.* Указ. соч. — С. 78; *Сагайдак М.А.* Указ. соч. — С. 70.

⁶ *Закревский Н.* Указ. соч. — С. 334.

⁷ *Петров Н.И.* Историко-топографические очерки древнего Киева. — К., 1897. — С. 150.

⁸ *Археологические исследования в Киеве* // ИАК. Прибавление к вып. 39. — СПб., 1911. — С. 171.

⁹ *Архитектурная хроника* // ИАК. Прибавление к вып. 39. — СПб., 1911. — С. 24.

¹⁰ *Логвин Г.Н.* Новые исследования древнерусской архитектуры // Строительство и архитектура. — К., 1978. — № 8. — С. 32.

¹¹ *Толочко П.П.* Зазн. праця. — С. 105; *Асеев Ю.С.* Указ. соч. — С. 80; *Сагайдак М.А.* Указ. соч. — С. 72.

¹² *Каргер М.К.* Указ. соч. — С. 226.

¹³ *Милеев Д.В.* Указ. соч. — С. 120.

¹⁴ *Там же.* — С. 118—120.

¹⁵ *Летопись по Ипатьевскому списку.* — СПб., 1871. — С. 198—199.

¹⁶ ПСРЛ. Указатель в 8 т. — СПб., 1907. — Т. 2. — С. 221.

¹⁷ Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. — К., 1874. — С. 14.

¹⁸ *Ипатьевская летопись* // ПСРЛ. — М., 2001. — Т. 2. — С. XLII.

¹⁹ *Летопись...* — С. 199.

²⁰ *ПВЛ.* — С. 70.

²¹ *Там же.* — С. 482.

²² *Две византийские хроники X века.* — М., 1957. — С. 105.

²³ *Курбатов Г.П. История Византии.* — М., 1984. — С. 97.

²⁴ *Эссад Дж. Константинополь от Византии до Стамбула.* — М., 1919. — С. 137, 336; *Millingen A. van. Byzantine churches in Constantinople.* — London. — P. 264.

²⁵ *Две византийские хроники...* — С. 50.

²⁶ *Сказания русского народа.* — СПб., 1849. — Т. 2, кн. 2. — С. 53, 61, 72.

²⁷ *Книга хождений.* — М., 1984. — С. 84—85.

²⁸ *Кондаков Н. Византийские церкви и памятники Константинополя.* — Одесса, 1886. — С. 95.

²⁹ *Петров Н.И. Указ.соч.* — С. 144.

³⁰ *Атрибуція храму без попереднього тексту див.: Красовский И.С. Монументальные сооружения в древнерусском городе X—первой половины XIII веков: Автореф. дис. ... канд. арх.* — М., 1988. — С. 26. — Рис. Л. № 16; *Русское градостроительство X—XV веков / Под общ. ред. Н.Ф. Гулянинского.* — М., 1993. — С. 113: Схема центральной части Киева первой половины XIII в. Реконструкция И. Красовского, № 16.

Одержано 15.02.2004

И.С. Красовский

МОНАСТЫРЬ Св. ЛАЗАРЯ XI в. В ДРЕВНЕМ КИЕВЕ

Проанализировав археологические раскопки 1909—1910 гг. храма в усадьбе митрополитского двора, летописные источники о монастыре Св. Лазаря в Киеве, а также данные о местоположении подобного монастыря в Константинополе, автор пришел к выводу, что в центре древнего Киева в середине XI в. недалеко от Софийского собора, помимо церкви Св. Ирины и монастыря Св. Георгия, находился монастырь Св. Лазаря.

I.S. Krasovskiy

ST. LAZARUS CLOISTER OF THE XI CENTURY IN ANCIENT KIEV

Having analyzed the 1909—1910 archaeological excavations of a church in the metropolitan courtyard, the annalistic sources about St. Lazarus' Cloister in Kiev, as well as data on the location of a similar cloister in Constantinople, the author came to a conclusion that besides St Irina's Church and St. George's Cloister there was a St. Lazarus' Cloister located in the center of ancient Kiev, not far from the St. Sophia's Cathedral.